

πιστημῶν, ὑπουργοὶ δ' ἐπὶ βαθείᾳ διαπρέποντες συνέσει καὶ περρωτισμένοι τὴν εὐρείαν ταύτην διέπουσιν αὐτοκρατορίαν διὰ παντοίων μέσων τὸν ζῆλον πρὸς τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας διέποντες.»

Κ. ΕΥΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

ΥΠὸ Α. DE QUATREFAGES.

Ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ ὑπὸ Π. Παρράκη.

(Συνέχεια καὶ τέλος).

Χαρακτήρες διανοητικοί, ἠθικοὶ καὶ θρησκευτικοί.

Ὅταν ὁ φυσιοδίφης περιγράψῃ τὰς μελίσσας, δὲν περιορίζεται εἰς τὸ σῶμα καὶ τὰς πτέρυγας αὐτῶν, ἀλλ' ἐξηγεῖ συνάμα πῶς κατασκευάζουσι τὰς κυψέλας, πῶς συνάγουσι καὶ ζυμόνουςι τὸ κηρίον ἐν ᾧ ἐναποθέτουσι τὸ μέλι, τὴν πρώτην ταύτην ζάχαριν ἣν ἐγνώρισεν ὁ ἄνθρωπος· ἐρεϊκύνει τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου ἐπὶ τῆς μελίσσης ἐκείνης ἥτις εἶναι μόνη ἐν ἐκάστη κυψέλῃ, καὶ δεικνύει τὸ σέβας καὶ τὰς φροντίδας ἃς αἱ λοιπαὶ ἐργάτιδες ἔχουσι πρὸς αὐτήν, ἥτις εἶναι συνάμα ἡ βασίλισσα καὶ ἡ μήτηρ αὐτῶν ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ φυσιοδίφης ἀσχολεῖται περὶ τῆς ἐμφύτου ῥοπῆς τῶν μελισσῶν. Ἀλλ' ὅταν ἐγκύπτῃ εἰς τὴν μελέτην τοῦ ἀνθρώπου, δύναται νὰ παραλείψῃ ἐκεῖνο ὅπερ ἐν αὐτῷ ἀντιπροσωπεύει τὴν ἐμφυτον ῥοπήν τῶν ζώων; Βεβαίως ὄχι. Δὲν δύναται ἄρα νὰ περιορισθῇ εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ σώματος μόνον τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ὀφείλει νὰ μελετήτῃ καὶ τὴν διάνοιαν αὐτοῦ, καὶ νὰ δείξῃ τί εἶναι τὸ στοιχεῖον ἐκεῖνο τῆς ἡμετέρας ὑπάρξεως, ὅπερ αἰσθάνεται τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, διανοεῖται καὶ βούλεται· τὸ ἔργον αὐτοῦ ἤθελεν εἶσθαι ἀτελές, ἂν παρέλιπε τὸ στοιχεῖον τοῦτο, οὗτινος ἀγνοοῦμεν τὴν φύσιν, ἀλλ' οὗτινος ἡ ἰσχὺς εἶναι τοσαύτη, ὥστε δι' αὐτοῦ ὁ ἄνθρωπος ἠδυνήθη οὐχὶ μόνον νὰ νικήσῃ πάντα τὰ ζῶα, οἷάδηποτε εἶναι τὰ ὄπλα, τὸ ἀνάστημα καὶ ἡ ῥώμη αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ νὰ τὰ δαμάσῃ, καὶ τὰ μεταχειρίζηται εἰς τὰς ἐργασίας αὐτοῦ· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὰς ἀναλλοιώτους δυνάμεις τῆς φύσεως νὰ μεταβάλλῃ συντέμνων τὰς ἀποστάσεις διὰ τῶν σιδηροδρόμων, τὸν χρόνον διὰ τῶν τηλεγράφων κ.τ.λ. Ἄρα ἐκτὸς τῶν φυσικῶν χαρακτήρων πρέπει

νὰ ἐξετάσωμεν καὶ τοὺς διανοητικοὺς. Καὶ ἐπὶ τῆς μελέτης δὲ ταύτης ἡ ἐπιστήμη θέλει εἶσθαι ὁ μόνος ἡμῶν ὁδηγός.

Μὴ δυνάμενοι διὰ τὸ στενὸν τοῦ τόπου νὰ πραγματευθῶμεν περὶ τῶν διανοητικῶν χαρακτήρων ἐν ἐκτάσει, θέλομεν περιορισθῆναι εἰπώμεν ὀλίγα περὶ τῆς γλώσσης, τῆς γραφῆς, τῶν κυριωτέρων εἰδῶν τῶν κοινωνιῶν, τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ καλλωπισμοῦ.

1. Περὶ τῆς γλώσσης. Ἡ σπουδαιότερα πασῶν τῶν ἐνδείξεων τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας εἶναι ἀναντιρρήτως ἡ γλῶσσα. « Τὰ ζῶα ἔχουσι φωνήν, ὁ ἄνθρωπος μόνος ἔχει τὸν λόγον ». Ἡ φράσις αὕτη εἶναι ἀρχαίου φυσιοδίφου, τοῦ μεγάλου φιλοσόφου Ἀριστοτέλους, ἀκμάσαντος τέσσαρας αἰῶνας πρὸ τῆς χριστιανικῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ σήμερον εἶναι ἐπίσης ἀληθές, ὡς ἦτο πρὸ δύο χιλιᾶδων ἐτῶν. Τῶντι μόνος ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὸν ἐναρθρον λόγον.

Ἀλλ' ὡς πάντες γινώσκομεν ὁ λόγος οὗτος ποικίλλει παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς, ἐκάστη δὲ τῶν ποικιλιῶν αὐτοῦ, ἃς ὀνομάζομεν γλώσσας, ἀποτελεῖ ἓνα τῶν οὐσιωδωτέρων χαρακτήρων τῶν ἀνθρωπίνων φυλῶν. Πάντες ἀναγνωρίζομεν τὸν Γερμανόν, τὸν Ἰσπανόν, τὸν Γάλλον ἐκ τῆς γλώσσης ἐκάστου αὐτῶν. Ἀλλ' εἰς τοῦτο μόνον δὲν περιορίζεται ἡ ἐπιστημονικὴ ἀξία τοῦ χαρακτήρος τούτου. Δυστυχῶς δὲν δυνάμεθα ἐνταῦθα νὰ ἔμβωμεν εἰς λεπτομερείας, καὶ ἀρκούμεθα νὰ ὑποδείξωμεν ἐν ὀλίγοις πῶς ἡ μελέτη τῶν γλωσσῶν δύναται νὰ διαφωτίσῃ τὴν ἱστορίαν τῶν ἀνθρωπίνων φυλῶν, καὶ αὐτῶν ἀκόμη περὶ ὧν στερούμεθα καὶ τῆς ἐλαχίστης ἱστορικῆς γνώσεως.

Ἐν Γαλλίᾳ, λόγου χάριν, λαλοῦνται καὶ ἄλλαι γλῶσσαι ἐκτὸς τῆς γαλλικῆς, ὡς ἡ γασκωνικὴ ἐν τῇ μεσημβρινῇ Γαλλίᾳ, ἡ βρετανικὴ ἐν τῇ Βρετανίᾳ, ἡ Ἀλσατιανὴ ἐν τῇ Ἀλσατίᾳ κ.τ.λ. Πόθεν λοιπὸν προέρχεται ἡ ποικιλία αὕτη τῶν γλωσσῶν παρὰ τῷ ὁμογενεῖ γαλλικῷ λαῷ; — Ἡ ἱστορία ἀποκρίνεται εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην, διδάσκουσα ἡμᾶς ὅτι ὑπῆρξεν ἐποχὴ καθ' ἣν τὸ Λαγκεδόκον, ἡ Βρετανία καὶ ἡ Ἀλσατία ἀπετέλουν κράτη χωριστὰ, ὧν ἕκαστον εἶχεν ἰδίαν γλῶσσαν. Ἐκ τῆς ἱστορικῆς ταύτης γνώσεως δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν σπουδαῖα συμπεράσματα. Ὅσάκις ἀπαντήσωμεν φυλὴν διακρινομένην σήμερον δ' ἐνὸς γενικοῦ ὀνόματος, καὶ μεταξὺ αὐτῆς ὑπάρχωσι δευτερεύουσαι ὁμάδες λαλοῦσαι διαφόρους γλώσσας, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν σχεδὸν μετὰ βεβαιότητος, ὅτι ὑπῆρχεν ἐποχὴ καθ' ἣν πᾶσαι αἱ δευτερεύουσαι αὗται ὁμάδες διῆγον βίον διάφορον, καὶ ἦσαν πολιτικῶς ἀνεξάρτητοι.

Ὅσάκις πάλιν διάφοροι λαοὶ δι' οἵανδήποτε αἰτίαν ἐκ διαφόρων χωρῶν ὁρμώμενοι συναντηθῶσι καὶ συναποτελέσωσιν ἐν ἔθνος, ἕκαστος αὐτῶν δανείζει ἰδιοτισμοὺς ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ γλώσσης εἰς τὴν γλῶσσαν ἣτις καθίσταται κοινὴ πάντων τῶν λαῶν τούτων. Ἡ οὕτω δὲ σχηματισθεῖσα γλῶσσα εἶναι μικτὴ περιέχουσα λέξεις καὶ φράσεις μαρτυρούσας τὰς μητρικὰς γλώσσας, ἐξ ὧν ἐγεννήθη. Καὶ ἐνταῦθα δὲ ἡ ἱστορία μαρτυρεῖ ἡμῖν τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων ἡ ἀγγλικὴ γλῶσσα π. χ. περιέχει λέξεις

καὶ φράσεις ἀναπολούσας τὰς διαφορὰς γλώσσας πασῶν τῶν φυλῶν αἵτινες ἀνemieύθησαν ἐν τῇ νήσῳ ἐκείνῃ. Ὅσας λοιπὸν ἀπαντῶμεν εἰς χώραν ἣν πρώτην φορὰν ἐπισκεπτόμεθα, λαὸν οὐτινος ἡ γλῶσσα περιέχει λέξεις καὶ φράσεις ἐξ ἄλλων γλωσσῶν εἰλημμένας, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ λαὸς οὗτος εἶναι κρᾶμα τῶν ἀνθρωπολογικῶν ἐκείνων στοιχείων εἰς ᾧ ἀνήκουσιν αἱ γλωσσικαὶ αὐτοῦ ιδιότητες.

Ἐκτὸς τούτου αἱ γλῶσσαι μεταβάλλονται μετὰ παρέλευσιν χρόνου· ἡ σημερινὴ γαλλικὴ γλῶσσα δὲν εἶναι οἷα καὶ πρὸ πεντακοσίων ἐτῶν, ὥστε σήμερον ἀπαιτεῖται ἐιδικὴ μελέτη καὶ λεξικά, ἵνα οἱ σημερινοὶ Γάλλοι ἐννοήσωσι τὴν ἀρχαίαν γαλλικὴν. Ἄρα αἱ γλῶσσαι μεταβάλλονται καὶ ὅταν δὲν γείνη μετανάστευσις τῶν λαῶν· πολλῶ δὲ μᾶλλον, ἂν συμβῶσι μεταναστεύσεις καὶ ἐπιμιξίαι, αἱ γλῶσσαι μεταβάλλονται, καὶ ἀναφαίνονται νέαι· οὕτω δὲ μία γλῶσσα δύναται νὰ γείνη μήτηρ πολλῶν καὶ διαφορῶν γλωσσῶν. Ἄλλ' αἱ θυγατέρες αὗται γλῶσσαι διατηροῦσι πάντοτε κοινόν τι μετὰ τῆς μητρικῆς, ὅπερ κάλλιστα διακρίνουσιν οἱ γλωσσολόγοι, καὶ δύνανται ἐκ τῶν παραγώγων γλωσσῶν νὰ ἀνέλθωσιν εἰς τὰς ἀρχικὰς. Διὰ τούτου δὲ ἀνακαλύπτουσι τὰς συγγενείας διαφορῶν λαῶν, οὓς ἡμεῖς ἠθέλομεν θεωρήσει πάντῃ ξένους ἐκ πρώτης ὄψεως. Διὰ τῆς μελέτης ταύτης, ἥτις, καίτοι νέα, ἔκαμεν ὁμως ἀπὸ τινων ἐτῶν γιγαντώδεις προόδους, ἠδυνήθησαν ν' ἀνακαλύψωσιν οἱ γλωσσολόγοι ὅτι ἀνήκουσιν εἰς τὴν αὐτὴν πηγὴν οἱ λαοὶ οἱ κατοικοῦντες σήμερον πᾶσαν σχεδὸν τὴν Εὐρώπην, ὡς οἱ Γάλλοι, οἱ Γερμανοί, οἱ Σουηδοί, οἱ Ἰσπανοί, καὶ οἱ λαοὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν Περσίαν καὶ τὴν κοιλάδα τοῦ Γάγγου. Τὸ σύνολον τῶν λαῶν τούτων ἀποτελεῖ τὴν λεγομένην ἀρυανὴν φυλὴν. Τὸ δὲ πάντων θαυμαστότερον εἶναι ὅτι διὰ τῆς συγκρίσεως ταύτης τῶν γλωσσῶν ὁ σοφὸς τῆς Γενεύης Ἀδόλφος Πικτέ (Adolphe Pictet) ἠδυνήθη νὰ ἀποτελέσῃ ἱστορίαν τινὰ τῶν ἀρχικῶν Ἀρύων (Aryas), τῶν κοινῶν τούτων πατέρων τῶν Εὐρωπαίων, τῶν Περσῶν καὶ τῶν Ἰνδῶν· ἠδυνήθη νὰ περιγράψῃ τὸν τρόπον τοῦ ζῆν αὐτῶν, καὶ νὰ δείξῃ, καὶ πολλὰκις λεπτομερῶς μέχρι τίνος βαθμοῦ πολιτισμοῦ εἶχον φθάσει, καίτοι οὐδὲν ἱστορικὸν διδόμενον ὑπάρχει περὶ αὐτῶν. Δυστυχῶς τὸ στενὸν τοῦ τόπου δὲν ἐπιτρέπει ἡμῖν νὰ ἐμβῶμεν εἰς λεπτομερείας περὶ τῆς ἐπιστήμης ταύτης, ἥτις καλεῖται συγκριτικὴ γλωσσολογία (linguistique comparée) καὶ ἀρκούμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὰς μεγάλας διαιρέσεις τῶν γλωσσῶν.

Πᾶσαι αἱ ἐπὶ τῆς γῆς λαλούμεναι γλῶσσαι διαιροῦνται εἰς τρεῖς κυρίους κλάδους· τὰς μονοσύλλαβους, τὰς λεξικλίτους καὶ τὰς κλιτάς.

Αἱ μονοσύλλαβοι γλῶσσαι εἶναι αἱ ἀτελέστεραι τῶν ἄλλων· ἐν αὐταῖς πᾶσα λέξις σύγκειται ἐκ μιᾶς μόνης συλλαβῆς· τοιαύτη, λόγου χάριν, εἶναι ἡ Σινικὴ γλῶσσα, ἥτις εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν μονοσύλλαβος. Ἐν αὐτῇ ἡ λέξις ἔχει σημασίαν ἀπόλυτον καὶ αἱ λεπτότητες τῶν ἡμετέρων γλωσσῶν, καὶ αὐταὶ αἱ διακρίσεις τοῦ χρόνου, τοῦ τόπου, τῆς κινήσεως, κτλ. δὲν δύνανται νὰ ἐκφρασθῶσιν εἰμὴ διὰ περιφράσεως.

Αἱ λεξικλιτοὶ γλῶσσαι ἀποτελοῦσι τὸν δεύτερον βαθμὸν τῶν γλωσσῶν.

Ἐν αὐταῖς ὑπάρχουσι λέξεις χρησιμεύουσαι νὰ μεταβάλλωσι τὴν ἀρχικὴν ἔννοιαν τιθέμεναι μετὰ τὰς ρίζας, ἤτοι μετὰ τὰς ἀρχικὰς λέξεις. Ὡς παράδειγμα τῶν λεξικλίων γλωσσῶν ἀναφέρομεν ἰδίως πάσας τὰς αἰθιοπικὰς γλώσσας καὶ τινὰς λαλουμένας ὑπὸ τῶν χαλκοχρόων λαῶν καὶ ὀλιγίστων τινῶν λευκῶν.

Τέλος ὁ ἀνώτατος βαθμὸς τῆς γλώσσης εἶναι ὁ τῶν κλιτῶν γλωσσῶν, οὕτω καλουμένων, διότι δι' ἀπλῶν τινῶν μεταβολῶν ἐν τῇ καταλήξει τῶν λέξεων μεταβάλλεται ἡ ἀπόλυτος σημασία αὐτῶν λαμβάνουσα διαφόρους ποικιλίας· ὥς, λαλῶ σήμερον, λαλήσω αὔριον. Πᾶσαι σχεδὸν αἱ λευκαὶ φυλαὶ λαλοῦσι τὰς κλιτὰς γλώσσας.

2 Περὶ τῆς γραφῆς.—Ὁ λόγος εἶναι βεβαίως τὸ πρῶτον στοιχεῖον τῆς συστάσεως τῶν κοινωνιῶν, ἡ δὲ γραφὴ τὸ οὐσιωδέστερον στοιχεῖον τῆς προόδου αὐτῶν. Διὰ τῆς γραφῆς μεταδίδονται εἰς τοὺς ἀπωτάτους ἀπογόνους τοῦ ἀνθρώπου οἱ καρποὶ τῶν κόπων αὐτοῦ, καὶ οὕτως ἐπισωρεύονται οἱ θησαυροὶ οὓς ἐκάστη γενεὰ ἰδίᾳ ἀπέκτησε. Καὶ περὶ ταύτης ὁμῶς, ὥς καὶ περὶ τῆς γλώσσης, ἀναγκαζόμεθα νὰ εἰπῶμεν ὀλίγα μόνον.

Καὶ αὐτοὶ οἱ ἀγριώτατοι τῶν λαῶν μεταχειρίζονται βοηθητικὰ τινὰ τῆς μνήμης σημεῖα, πρὸς ἀνάμνησιν συμβεβηκότων ἅτινα θεωροῦσι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον σπουδαῖα, ὀνομαζόμενα σημεῖα μνημονικὰ. Ταῦτα εἶναι ὅτε μὲν λίθοι, ὅτε δὲ τεμάχια ξύλου κοπτόμενα κατὰ διαφόρους τρόπους. Τοιοῦτον μνημονικὸν σημεῖον ἀπαντῶμενον ἐν τῷ ἀρχαίῳ καὶ νέῳ κόσμῳ, εἶναι τὸ νὰ συνδέωσι μικρὰ σχοινία ποικίλων χρωμάτων ἐφ' ὧν ποιοῦσι κόμβους ἔχοντας διάφορα σχήματα· τοῦτο δὲ ὀνομάζεται κίππος· τὸν κίππον τοῦτον μεταχειρίζομεθα καὶ ἡμεῖς σήμερον, ὅσας τις ποιοῦμεν κόμβον εἰς τὸ χειρόμακτρον ἡμῶν θέλοντες νὰ ἐνθυμηθῶμεν τι.

Ἡ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον πιστὴ παράστασις ἀντικειμένων, ἀνθρώπων καὶ συμβάντων δὲν καλεῖται εἰσέτι γραφὴ ἀλλὰ πηκτογραφία (pictographie)· τοιαῦτα εἶναι αἱ χονδροειδεῖς ἐκεῖναι παραστάσεις ἀντικειμένων, ἃς μεταχειρίζονται καὶ σήμερον ἀκόμη οἱ ἰθαγενεῖς τῆς Βορείου Ἀμερικῆς, ἵνα μεταδίδωσιν ἀλλήλοις ιδέας τινάς.

Ὅταν τὸ ἀντικείμενον ὅπερ παριστῶσιν, ἔχει σημασίαν ἐκ συνθήκης, τότε δυνάμεθα νὰ εἰπῶμεν ὅτι ἡ γραφὴ ἀρχίζει νὰ ἀναφαίνεται π. χ. ἡ ιδέα τῆς συνέσεως παριστᾶται δι' ὄψεως, ἡ τῆς ἰσχύος διὰ λέοντος. Ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἐκφράσεως τῆς διανοίας καλεῖται γραφὴ συμβολικὴ, ἰδιογραφικὴ, καὶ ἔχει διαφόρους βαθμούς. Εἰς αὐτὴν ὑπάγεται καὶ ἡ ἱερογλυφικὴ ἣν ἀπαντῶμεν ἐπὶ τῶν αἰγυπτιακῶν καὶ τῶν μεξικανικῶν μνημείων. Ἀλλὰ τὰ σημεῖα ταῦτα δὲν ἀποτελοῦσιν εἰσέτι τὴν ἀληθῆ γραφὴν.

Ἡ ἀληθὴς γραφὴ ἀρχίζει ἀφ' οὗ τοῦ τὰ σημεῖα ἅτινα μεταχειρίζονται παριστῶσι τοὺς ἤχους τῆς γλώσσης· ἀλλὰ καὶ πάλιν ἡ γραφὴ αὕτη ἔχει δύο πάντῃ διαφόρους βαθμούς· ἡ ἐκάστη συλλαβὴ ἔχει ἴδιον χαρακτήρα, ἡ ἕκαστον στοιχεῖον τῆς συλλαβῆς παριστᾶται ἰδιαιτέρως. Ἡ τελευταία αὕτη εἶναι ἡ ἰδίως γραφὴ, ἣν μεταχειρίζομεθα σήμερον· τὸ δὲ σύνολον τῶν σημείων αὐτῆς ὀνομάζεται ἀλφάβητον. Τὸ ἀλφάβητον τοῦτο ὅπερ ἀπο-

τελεῖ παρ' ἡμῖν τὴν πρώτην βαθμίδα τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως, εἶναι ἀναντιρρήτως ἡ ἐξοχωτέρα τῶν ἐφευρέσεων τοῦ ἀνθρωπίνου νοός, καὶ πάντες σχεδὸν οἱ ἀρχαῖοι λαοὶ ἀποδίδουσιν αὐτῷ θεῖαν καταγωγὴν.

3. Τὰ πρῶτα εἶδη τῆς κοινωνίας.—Διὰ τῆς γλώσσης σχηματίζονται αἱ κοινωνίαι, καὶ διὰ τῆς γραφῆς ποιοῦσι μεγίστας προόδους πρὸς τὸν πολιτισμόν. Ἀλλὰ πρὶν ἢ φθάσωσιν εἰς τὸν πολιτισμόν, πρέπει νὰ διέλθωσι διαφόρους βαθμούς· ἐξετάζοντες δὲ τὸ σύνολον τῶν ἀνθρωπίνων φυλῶν, παρατηροῦμεν τρία διακεκριμένα εἶδη ἀρχικῶν κοινωνιῶν.

Τὴν κατωτάτην βαθμίδα τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν παριστῶσιν οἱ κυνηγετικοὶ καὶ ἀλιευτικοὶ λαοί. Ἡ ἀτέλεια τῶν κοινωνιῶν τούτων εὐκόλως ἐξηγεῖται: κοινωνία συνισταμένη καθ' ὁλοκληρίαν ἐκ κυνηγῶν δὲν δύναται νὰ ᾔηται πολυάριθμος ὡς ζῶσα μόνον ἐκ τῆς ἄγρας, καὶ ἔχουσα ἀνάγκην μεγάλης ἐκτάσεως ἵνα τρέφῃ ὀλιγάριθμον λαόν. Ἐκτὸς τούτου, ἐπειδὴ ἡ τύχη τῆς θήρας εἶναι εὐμετάβολος, οὐδέποτε ὁ ἄνθρωπος εἶναι βέβαιος περὶ τῆς τροφῆς τῆς ἐπαύριον, ἡ δὲ συνεχὴς αὕτη μέριμνα κωλύει τὸν κυνηγὸν τοῦ νὰ ἐπασχολῇ τὸ πνευμά του εἰς ἄλλα ἀντικείμενα ὑψηλότερα. Ἀναγκάζεται πρὸς τούτοις νὰ ἐπαγρυπνῇ ἀπαύστως ἐπὶ τῆς χώρας ἐν ᾗ θηρεύει, ἵνα μὴ ἀρπάζωσι τὴν ἄγραν αὐτοῦ. Ἐπειτα δὲ ἡ θήρα εἶναι ἡ εἰκὼν τοῦ πολέμου, ὅστις εὐκόλως γεινᾷται μεταξὺ γειτονικῶν λαῶν ζώντων ἐν τῇ αὐτῇ καταστάσει· οἱ πόλεμοι οὗτοι εἶναι ἀνηλεεῖς, διότι ὁ αἰχμάλωτος ἔχει ἀνάγκην τροφῆς, καὶ διὰ τοῦτο τὸν φονεύουσιν. Οἱ κυνηγετικοὶ λοιπὸν λαοὶ εἶναι ἀείποτε σχεδὸν ἄνδρεῖοι, ἐνίοτε ἥρωικοί, ἀλλ' ἀρειμάνιοι καὶ σκληροί.

Ἀμα ὁ ἄνθρωπος δυνήθῃ νὰ τιθασσεύσῃ ζῶά τινα, ὡς τὸν βοῦν, τὸ πρόβατον κτλ., ἅμα δηλαδή γείνη ποιμὴν, ἐξασφαλίζει τὴν τροφήν τῆς ἐπιούσης, καὶ δύναται νὰ ἐπιδοθῇ καὶ εἰς ἄλλα πράγματα ἐκτὸς τῆς τροφῆς αὐτοῦ· τῶνόντι δὲ βλέπομεν τὰς τοιαύτας κοινωνίας νὰ ποιῶσι προόδους τινάς. Ἀλλὰ καὶ οἱ ποιμενικοὶ λαοὶ ἔχουσιν ἀνάγκην μεγάλων ἐκτάσεων δι' ἑαυτοὺς καὶ τὰ ποιμνία αὐτῶν· ἐξαντλοῦντες ταχέως τὰς βοσκὰς χώρας τινός, ἀναγκάζονται ν' ἀπέλθωσιν ἀλλαχόσε ἵνα θρέψωσι τὰ ζῶα ὧν τὸ κρέας καὶ τὸ γάλα ἐξασφαλίζουσι τὴν τροφήν τοῦ κυρίου αὐτῶν, καὶ ἐπομένως οἱ ἐκ ποιμένων μόνον συγκεείμενοι λαοὶ δὲν δύνανται οὐδ' αὐτοὶ νὰ ἀποτελέσωσι πολυαρίθμους κοινωνίας, ἀποκαθιστώμενοι εὐκόλως νομάδες. Κατὰ τὰς μεταναστεύσεις τὰ διάφορα στίφη συναντώμενα διαμφισβητοῦσιν ὀπλισμένα τὰς τοσοῦτον πολυτίμους αὐτοῖς βοσκὰς· οὕτω δὲ ἐκρήγνυται ὁ πόλεμος, ἀλλ' οἱ αἰχμάλωτοι γίνονται χρήσιμοι εἰς τὸν νικητὴν, ἡ δὲ τροφή αὐτῶν δὲν εἶναι μεγάλη θυσία· φεῖδονται ἄρα τῆς ζωῆς αὐτῶν, καὶ οὕτω γεινᾷται ἡ αἰχμαλωσία.

Ἡ κοινωνία ἀναλαμβάνει τὴν τρίτην αὐτῆς μορφήν, ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἐννοήσῃ ὅτι τὸ βασίλειον τῶν φυτῶν δύναται νὰ προμηθεύσῃ αὐτῷ τροφήν ἀφθονωτέραν καὶ βεβαιωτέραν τῶν κτηνῶν, καὶ οὕτω γίνεται γεωργός. Ἡ γεωργία πρὸς τούτους παραχωρεῖ αὐτῷ ἄνεσιν, τὰ ἔθνη αὐτοῦ ἐξημεροῦνται, καὶ ὁσάκις ἐκραγῇ πόλεμος, εἶναι ἥττον σκληρός· τὸν αἰχμάλωτον

μεταχειρίζεται εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν ἀγρῶν, ὅστις ἀπὸ αἰχμαλώτου γίνεται δουλοπάροικος. Ἀνακουφιζόμενος ἐκ τῶν ἀπολύτων ὕλικῶν ἀναγκῶν ὁ ἄνθρωπος ἀναπτύσσει καὶ ἀνυψοῖ τὸν νοῦν του. Ὁ ἀληθὴς ἄρα πολιτισμός δὲν δύναται νὰ γεννηθῇ καὶ νὰ προδεύσῃ εἰμὴ παρὰ τοῖς γεωργοῖς.

Πρὸ πολλῶν αἰώνων οἱ Εὐρωπαϊκοὶ λαοὶ ἐπιτυγχόντες τῆς κοινωνικῆς ταύτης καταστάσεως ἠδυνήθησαν ἐξ αὐτῆς νὰ φθάσωσιν εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ πολιτισμοῦ δι' ὃν τοσοῦτον ὑπερηφανεύομεθα. Τοῦτο παρακινεῖ ἡμᾶς νὰ κάμωμεν τὴν ἐπομένην παρατήρησιν.

Πολλοὶ κατεχόμενοι ὑπὸ τῆς ιδέας τῆς παρούσης ἡμῶν ὑπεροχῆς, καταφρονοῦσι τοὺς νομαδικοὺς καὶ θηρευτικοὺς λαοὺς, καὶ θεωροῦσιν αὐτοὺς ἀνικάνους νὰ φθάσωσι μέχρις ἡμῶν. Τοῦτο εἶναι πάντῃ ἀδικαιολόγητον. Δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι καὶ ἡμεῖς διήλθομεν διὰ τῶν αὐτῶν βαθμίδων, καὶ μάλιστα ὅτι ἄλλοι λαοὶ προηγέθησαν ἡμῶν κατὰ πολὺ εἰς τὸν πολιτισμόν. Δύο χιλιάδας ἔτη πρὸ τῆς χριστιανικῆς ἐποχῆς, οἱ Σῖναι ἀνήγειρον μνημεῖα καὶ σήμερον θαυμαζόμενα, ἐκαλλιέργουν τὴν συκαμινέαν, ἔτρεφον τὸν μεταξοσκώληκα, καὶ εἶχον γνώσεις ἀστρονομικὰς. Τὸ ἄγαλμα τοῦ Χεφρήνος, ὃπερ διεγείρει τὸν θαυμασμόν ἡμῶν, χρονολογεῖται ἀπὸ τεσσάρων χιλιάδων ἐτῶν πρὸ τῆς χριστιανικῆς ἐποχῆς. Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην οἱ Εὐρωπαῖοι ἦσαν ἀληθῶς ἄγριοι, ἐνδύόμενοι δέρματα θηρίων, καὶ ἔχοντες ἐπὶ τοῦ προσώπου, ἐν εἴδει καλλωπισμοῦ, ζωγραφήματα ἢ στιγματισμοὺς ὁμοίους πρὸς τοὺς τῶν ἀγριωτάτων λαῶν τῶν ἡμερῶν ἡμῶν. Ταῦτα ἔχοντες ὑπ' ὄψιν πρέπει νὰ ἡμεθα μετριοφρονες, συνάμα δὲ ἐπεικαῖς πρὸς τοὺς λαοὺς τοὺς ὄντας εἰσέτι εἰς τὸ σημεῖον ὃπερ ἡμεῖς ὑπερέβημεν.

4. Βιομηχανία.—Μεταξὺ τῶν ἀρχικῶν κοινωνιῶν γεννῶνται καὶ ἀναπτύσσονται αἱ βιομηχανίαι. Ὅσον ἀπολίτιστος καὶ ἂν ᾖ ὁ λαός τις, ἔχει ἰδίαν τινὰ βιομηχανίαν· ὁ ἄνθρωπος ἄρα εἶναι ὃν φύσει βιομηχανον.

Πᾶσα βιομηχανία χρήζει ἐργαλείων ἐκ δὲ τῆς ὕλης ἐξ ἧς κατασκευάζονται τὰ ἐργαλεῖα ταῦτα, δυνάμεθα νὰ ἐκτιμήσωμεν μέχρι τινὸς τὸν βαθμὸν τοῦ πολιτισμοῦ εἰς ὃν ἔφθασαν διάφοροι λαοί, οὓς σήμερον γνωρίζομεν ἐκ τῶν ἰχνῶν ἅτινα κατέλιπον.

Κατ' ἀρχὰς βλέπομεν μόνον τὸν λίθον χρησιμεύοντα εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν ἐργαλείων καὶ τῶν ὄπλων, διότι τὰ δύο ταῦτα συμβαδίζουσι. Πανταχοῦ ὁ ἄνθρωπος ἤρξεσθαι τὸ πρῶτον νὰ τέμνῃ μᾶλλον ἢ ἥττον καλῶς τὴν ὕλην ταύτην ἣν ἐπρομήθευσεν αὐτῷ τὸ ἔδαφος. Πολλὰ τοιαῦτα λίθινα ἐργαλεῖα ἀνευρέθησαν χρησιμεύοντα ὡς πέλεκεις, εἴτε δι' οἰκιακὰς χρήσεις εἴτε διὰ τὸν πόλεμον, μάχαιραι, πρίονες κτλ. ἅτινα εἶναι ἀπλούστατα κατασκευασμένα. Κατόπιν ἀναπτυσσομένου τοῦ ἀνθρώπου, προάγεται καὶ ἡ κατασκευὴ τῶν ἐργαλείων αὐτοῦ, καὶ οὕτως ἀπαντῶμεν ἐργαλεῖα, ἅτινα δὲν εἶναι ἀπλῶς τετμημένα ὡς τὰ προρρηθέντα, ἀλλὰ καὶ ἐστιλπνωμένα εἴτε ἐν μέρει εἴτε καθ' ὅλοκληρίαν. Τὰ ἐργαλεῖα ταῦτα ὡς πέλεκεις, μάχαιραι, εἶναι κατασκευασμένα ἐκ λίθου πυρίτου, ὃν προὔτιμων ὡς σκληρότερον τῶν ἄλλων, πολλάκις ὁμῶς ἐν ἐλλείψει αὐτοῦ μετεχειρίζοντο καὶ ἄλλα εἶδη λίθων. Μετεχειρίζοντο πρὸς τούτοις καὶ αὐτὰς τὰς κογχύλας, καὶ εἶναι

ἀδύνατον νὰ μὴ θαυμάσῃ τις ἔργα τινὰ κατασκευασθέντα διὰ τῶν ἀτελεστάτων τούτων ἐργαλείων, ὡς λόγου χάριν, χειρίδας πελέκεων καὶ ῥόπαλα γεγλυμμένα μετὰ λεπτότητος ὑπὸ τῶν Πολυνησίων.

Μετὰ τὸν λίθον ἀναφαίνονται τὰ μέταλλα, καὶ κατὰ πρῶτον ὁ χαλκὸς καὶ ὁ ὀρείχαλκος· ἐν τῇ Ἀμερικῇ μὲν ὁ χαλκός, ἐν δὲ τῇ Εὐρώπῃ ὁ ὀρείχαλκος. Τέλος ἔρχεται ὁ σίδηρος, τὸ χρησιμώτατον τοῦτο μέταλλον ὅπερ μόνον ἐπραγματοποίησε τὰ θαύματα τῆς νεωτέρας βιομηχανίας. Πολλὰ μαρτυρίαὶ ὑπάρχουσιν ὅτι ἅμα ἔγεινε γνωστός ὁ σίδηρος, πάραυτα ἐνόησαν καὶ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ. Εἰς τοὺς ἀγῶνας οὓς ἐπανηγύρισεν ὁ Ἀχιλλεὺς ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ φίλου αὐτοῦ Πατρόκλου ἐπὶ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, ἦτοι δώδεκα αἰῶνας πρὸ τῆς χριστιανικῆς ἐποχῆς, τεμάχιον σιδήρου ἐτέθη ὡς βραβεῖον, οὗτινος τὴν ἀξίαν ἐξαίρει αὐτός ὁ Ἀχιλλεὺς.

Ἡ ποικιλία τῆς ὕλης ἣν μετεχειρίζοντο διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν ἐργαλείων, ἀποτελεῖ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἀρχαίων λαῶν ἰδιαιτέρας περιόδους, καὶ σήμερον γενικῶς παραδέχονται τὴν λιθίνην ἐποχὴν, τὴν ὀρείχαλκινην καὶ τὴν σιδηρᾶν. Ἡ λιθίνη ἐποχὴ διαιρεῖται εἰς δύο, ἐκείνην δηλαδή καθ' ἣν τὰ ἐργαλεῖα καὶ τὰ ὅπλα ἦσαν ἀπλῶς τετμημένα καὶ ἐκείνην καθ' ἣν ἦσαν ἐστιλπνωμένα· καὶ εἰς τὴν πρώτην ἀνήκουσιν οἱ λαοὶ οἱ ἐπὶ τῶν ἐλεφάντων καὶ τῶν ῥινοκέρων ζήσαντες ἐν Εὐρώπῃ.

Ἀξιοπαρατήρητον εἶναι ὅτι πανταχοῦ ὅπου ὑπάρχει ἀνθρωπίνη κοινωνία, εὐρίσκονται ἐργαλεῖα τοῦ πολέμου. Μετὰ τὴν τῆς τροφῆς φαίνεται ὅτι ἡ ἰσχυροτέρα ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ νὰ φονεύῃ ἢ νὰ ὑποδουλόνη τὸν ὁμοῖόν του. Δύναται ὁθεν νὰ εἴπῃ τις ὅτι ὁ ἀνθρώπος εἶναι ζῶον πολεμικόν. Μεταξὺ τῶν κατωτάτων λαῶν εὐρίσκομεν ὅπλα ἐπιθετικὰ καὶ ἀμυντικά, ἅτινα ἐνίοτε ἐκπλήττουσιν ἡμᾶς διὰ τὸ προσφυές αὐτῶν. Οἱ αὐστραλιανοὶ, λόγου χάριν, ἀνήκοντες εἰς τοὺς ὑποδεεστέρους λαοὺς, ἐκτὸς τῆς ἐντέχνου ἀσπίδος αὐτῶν, μεταχειρίζονται περίεργον ὅπλον καλούμενον μπουμεράγγ, ὅπερ εἶναι τεμάχιον ξύλου σκληροῦ, πλατέος, ὀξέος καὶ μᾶλλον ἢ ἥττον κυρτοῦ· βάλλουσι δ' αὐτὸ οὕτως ὥστε ἀφοῦ πληγώσῃ τὸν ἐχθρὸν ἢ τὴν ἄγρην ἣν σκοπεύσωσιν, ἀνυψοῦται εἰς τὸν ἀέρα περιστρεφόμενον, καὶ ἐπιστρέφον πίπτει πάλιν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ βάλλοντος αὐτό.

5. Περὶ τοῦ καλλωπισμοῦ.—Ὁ κύριος σκοπὸς δι' ὃν ἀναφέρομεν καὶ τινὰ περὶ τοῦ καλλωπισμοῦ, εἶναι τὸ νὰ δείξωμεν, ὁποῖα σχέσις καὶ πραγματικὴ ὁμοιότης ὑπάρχει ἐνίοτε μεταξὺ τῶν ἀγριωτάτων καὶ τῶν πεπολιτισμένων λαῶν.

Πανταχοῦ καὶ πάντοτε ὁ ἀνθρώπος ἠρέσκετο νὰ καλλωπίζεται, ὅτε μὲν ποικίλλων τὸ ἴδιον αὐτοῦ σῶμα, ὅτε δ' ἐξωθεν δανειζόμενος τὰ πρὸς καλλωπισμὸν αὐτοῦ. Ἐν τοῖς τάφοις οὓς ἐκάστοτε ἀνακαλύπτομεν, καὶ οἵτινες περιέχουσι τὰ λείψανα τῶν ἀνθρώπων ἐκεῖνων, οἱ ὅποιοι, ὡς εἵπομεν, ἔζησαν ἐν Γαλλίᾳ ἐπὶ τῶν ἐλεφάντων καὶ τῶν ῥινοκέρων, εὐρίσκομεν περιδέραια, κατεσκευασμένα μὲν ἐκ τεμαχίων κογχυλῶν καὶ πολυπόδων, ἀλλ' ἅτινα βεβαίως διὰ τοὺς κυρίους αὐτῶν ἦσαν τοσοῦτον πολῦτιμα,

ὅσον δι' ἡμᾶς τὰ ἐκ πολυτίμων λίθων. Ἡδύνατό τις ἄρα νὰ ὀρίσῃ τὸν ἄνθρωπον ὡς ὃν καλλωπιστικόν. Καὶ τοῦτο βεβαίως ἐμφαίνει ἓνα τῶν χαρακτήρων τῶν διακρινόντων αὐτὸν ἀπὸ τῶν ζώων.

Τὸ περιεργότερον πάντων εἶναι ὅτι ὑπὸ τὸ πρόσχημα τοῦ καλλωπισμοῦ ὁ ἄνθρωπος πάντοτε σχεδὸν προσεπάθησε νὰ παραμορφώσῃ τὸ ἴδιον αὐτοῦ σῶμα. Αἱ γυναῖκες, λόγου χάριν, τῶν Σινῶν, ἵνα σμικρύνωσι τοὺς πόδας τῶν βλάπτονται τοσοῦτον, ὥστε συχνότατα ἀποκόπτουσιν αὐτούς. Τὸ ὁστοῦν τῆς πτέρνης, ἀντὶ νὰ ἐκτείνεται πρὸς τὰ ὀπισθεν, διευθύνεται πρὸς τὰ κάτω οὕτως, ὥστε βαδίζουσιν ἐπὶ τῆς πτέρνης ὅπως ἐπὶ τῆς τοῦ ὑποδήματος αὐτῶν. Ἐπίσης οἱ δάκτυλοι φέρονται πρὸς τὰ κάτω, καὶ μόνος ὁ μέγας δάκτυλος τοῦ ποδὸς μένει εἰς τὴν θέσιν του. Αἱ κυρίαί τῆς ἐποχῆς ἡμῶν δὲν προχωροῦσι μὲν τοσοῦτον, ἀλλὰ πάντες γινώσκομεν ὅτι οὐκ ὀλίγαι αὐτῶν, ἵνα σμικρύνωσι τὸν πόδα, ἀψηφοῦσι τοὺς τύλους, ὅπερ συμβαίνει καὶ εἰς τινὰς τῶν ἀνδρῶν.

Εἰς τὰς νήσους Φιλιππίνας ὑπάρχουσι λαοί, ὧν αἱ γυναῖκες ἔχουσιν εἰς πολλὴν ὑπόληψιν τὸν μέγαν καρπὸν τῆς χειρὸς. Ἴνα μεγαθύνωσιν αὐτόν, περισφίγγουσι τὸν βραχίονα, ὅστις διὰ τοῦτο καθίσταται ἰσχνός, ἐνῶ ὁ καρπὸς αὐξάνει καθιστώμενος οὐχὶ βεβαίως πολὺ θελκτικός.

Ἄλλ' ἡ κεφαλὴ εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῶν παραδόξων τούτων ἰδιοτροπιῶν, καὶ τοῦτο ἴσως διότι εἶναι τὸ μᾶλλον προεξέχον καὶ τὸ μᾶλλον σπουδαῖον μέλος τοῦ σώματος. Προσπαθοῦσι νὰ μεταβάλλωσιν ἐξ ὁλοκλήρου τὸ σχῆμα τοῦ κρανίου· ἐπὶ τούτῳ δὲ μεταχειρίζονται, ἅμα γεννηθῇ τὸ παιδίον, διάφορα ἐργαλεῖα ἐπεκτείνοντα τὴν κεφαλὴν εἴτε πρὸς τὰ ἔμπροσ, εἴτε πρὸς τὰ ὀπίσω, ἢ συμπιέζοντες αὐτὴν ἰσχυρῶς ἐκ τῶν ὀπισθεν πρὸς τὰ ἔμπροσ, καθιστῶσιν αὐτὴν πλατεῖαν. Παρά τισι λαοῖς τῆς Δυτικῆς Ἀμερικῆς περιδένουσι τὴν κεφαλὴν τοῦ παιδίου οὕτως ὥστε λαμβάνει τὸ σχῆμα κεφαλῆς ζαχάρεως. Πρὸς τούτοις οἱ ἄγριοι διατρυποῦσι τὴν ῥίνα, τὰ χεῖλη καὶ αὐτὰς τὰς παρειάς, ἐξ ὧν ἀναρτῶσι τεμάχιον ξύλου, λίθου ἢ ὁστοῦ ὅπερ θεωροῦσιν ὡς καλλωπισμόν.

Ἐπίσης κοσμοῦσι τὸ πρόσωπον καὶ τὸ μέτωπον διὰ ποικίλων στιγματισμῶν κεντῶντες ἢ χαράττοντες τὸ δέρμα. Εἰς τὰς Μαρκεσίας νήσους στιγματίζουν οὐ μόνον τὸ πρόσωπον ἀλλὰ καὶ τὸ σῶμα ὁλόκληρον.

Μετὰ τοὺς στιγματισμοὺς ἔρχεται ἄλλο εἶδος καλλωπισμοῦ ὅπερ πάντες οἱ λαοὶ μετεχειρίσθησαν καὶ μεταχειρίζονται μέχρι σήμερον, τοῦτο δὲ εἶναι αἱ ζωγραφίαι. Αὗται ἐνίοτε ἔχουσιν ἐννοίας ὠρισμένας, ἥτοι τοῦ πολέμου, τῆς εἰρήνης, τῶν ἐορτῶν κτλ. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡμεῖς σήμερον δὲν ἐφθάσαμεν μέχρι τοῦ βαθμοῦ τούτου, οὐχ ἥττον ὅμως μετεχειρίσθημεν καὶ μεταχειριζόμεθα ἀκόμη διαφόρους βαφάς εἰς τὸ πρόσωπον, ὥστε ἀπαντᾶται καὶ εἰς τὰς ἀνωτάτας τάξεις τῆς κοινωνίας ὅ,τι φαίνεται ἡμῖν παράδοξον παρὰ τοῖς ἀγρίοις.

Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὴν κόμην ἥτις παρὰ τε τοῖς ἀγρίοις λαοῖς ὡς παρ' ἡμῖν εἶναι τὸ ἀντικείμενον ἰδιαιτέρων φροντίδων. Αἰθίοπες, Ὅττεν-

τόται, Πολυνήσιοι κτλ. ἀλείφουσι τὴν κόμην αὐτῶν διὰ λίπους, καὶ χρωματίζουν αὐτὴν δι' ἐρυθρᾶς, κιτρίνης ἢ λευκῆς παιπάλης (πούδρας) κτλ. πανταχοῦ κοσμοῦσιν αὐτὴν δι' ἀνθέων, παντοειδῶν πτερῶν, λαμπρῶν χαλίκων, τεμαχίων ὑέλου κτλ. Ἀλλὰ καὶ αἱ σημεριναὶ κυρίαί, ἐκτὸς τῶν παχυμύρων καὶ τῆς παιπάλης, κοσμοῦσι τὴν κεφαλὴν δι' ἀνθέων, πτερῶν καὶ ἀδαμάντων, οἵτινες οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ χάλικες πολύτιμοι, τὰ δὲ παχύμυρα ἔλαιον ἀμυγδαλίου ἢ πάχος χοίρινον. Ὡστε μεταξὺ τῶν ἐθίμων τῶν ἀγρίων καὶ τῶν ἡμετέρων δὲν ὑπάρχει μεγάλη διαφορά.

III.

Χαρακτῆρες ἠθικοὶ καὶ θρησκευτικοί.

1. Ἡθικότης.—Παρὰ πᾶσι τοῖς λαοῖς ὑπάρχουσιν ἐκφράσεις διακρίνουσαι τὸν καλὸν ἀπὸ τοῦ κακοῦ, τὸν τίμιον ἀπὸ τοῦ κακούργου. Ἐπομένως παρὰ πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις ὑπάρχει ἡ ἀφτηρημένη ἐννοία τοῦ ἠθικῶς καλοῦ καὶ κακοῦ.

Πολλοὶ δὲν παρεδέχθησαν ὅτι ἡ ἠθικότης εἶναι ιδιότης τοῦ ἀνθρώπου, διότι καὶ τὰ ζῶα γινώσκουσιν ἐπίσης τί ἐστὶ καλὸν καὶ τί κακόν. Τοῦτο εἶναι ἀληθές διὰ τὰ μᾶλλον ἀνεπτυγμένα τῶν κατοικιδίων ζώων, ὡς τοὺς κύνας, ἅτινα διὰ τῆς διανοητικῆς ἡμῶν ὑπεροχῆς ἐγυμνάσαμεν νὰ διακρίνωσι τί ἐστὶ καλόν, καὶ τί ἐστὶ κακόν δι' ἡμᾶς. Ἀλλ' ἂν ἀφήσωμεν αὐτὰ εἰς τὴν φυσικὴν αὐτῶν κατάστασιν, οὐδέποτε θέλουσι πράξει τι ἀποδεικνύον ὅτι ὑπάρχει ἐν αὐτοῖς ἡ γνῶσις τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. Ἄρα ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ μόνον ὃν ὅπερ ἀντιπαλαίει κατὰ τῆς φυσικῆς ὀδύνης, ἵνα φθάσῃ εἰς τὸ ἠθικῶς καλόν.

Πρὸς τούτοις εἶπον ὅτι ἡ ἠθικὴ διαφέρει ἀπὸ λαοῦ εἰς λαόν, καὶ ἐκ τούτου ἐξήγαγον τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἠθικότης δὲν εἶναι χαρακτῆρ τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ ταῦτα λέγοντες δεικνύουσιν ὅτι συγχίζουσι τὴν δύναμιν μετὰ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῆς. λησμονοῦσιν ὅτι τὸ αὐτὸ αἶσθημα δύναται νὰ ἐκφρασθῇ διὰ πράξεων ποικίλων καὶ ἐνίοτε ἀντιθέτων. Οἱ θέλοντες, λόγου χάριν, νὰ δείξωσιν εὐγένειαν καὶ σέβας πρὸς τοὺς ἀνωτέρους αὐτῶν, μεταχειρίζονται πρὸς τοῦτο διαφόρους τρόπους· οἱ Εὐρωπαῖοι ἐγείρονται καὶ ἀποκαλύπτονται τὴν κεφαλὴν· οἱ ὀθωμανοὶ τοῦναντίον ἔχουσι τὴν κεφαλὴν κεκαλυμμένην· οἱ δὲ Πολυνήσιοι κάθηνται· οὐχ ἥττον ὁμως πάντες οἱ διάφοροι οὗτοι τρόποι εἶναι δείγματα σεβασμοῦ. Ἐν τοιαύτῃ λοιπὸν περιστάσει, καὶ μάλιστα ὅταν πρόκηται περὶ λαῶν ὑποδεεστέρων, δὲν πρέπει νὰ λαμβάνωμεν ὑπ' ὄψιν τὰς περὶ τούτου συνηθείας ἡμῶν, ἀλλὰ νὰ ἀναζητῶμεν ποῖαι εἶναι αἱ γενικαὶ ἰδέαι τῶν λαῶν περὶ ὧν πρόκειται· πρὸ πάντων πρέπει νὰ ἀναμιμνησκώμεθα ποῖαι ἦσαν αἱ ἡμέτεραι ἑξεις εἰς ἄλλας ἐποχάς, καὶ τότε θέλομεν ἐννοήσῃ ὅτι δὲν ὑπάρχει μεγάλη διαφορά, οἷαν ἡμεῖς φανταζόμεθα, μεταξὺ τῶν μάλα πεπολιτισμένων λαῶν καὶ τῶν ἀγριωτάτων.

Μὴ δυνάμενοι νὰ ἐκταθῶμεν ἐπὶ πολὺ περιοριζόμεθα ν' ἀναφέρωμεν μόνον τὸ σέβας πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν, τὸ σέβας πρὸς τὴν ζωὴν τῶν ἄλλων καὶ τὸ σέβας πρὸς ἑαυτόν.

1. Τὸ Σέβας πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν.—Τινὲς ἠθέλησαν νὰ εἰπῶσιν ὅτι ἡ γνῶσις τῆς ἰδιοκτησίας δὲν ὑπάρχει παρά τισι τῶν ἀγρίων λαῶν· ἡ γνώμη αὕτη εἶναι ἐσφαλμένη, διότι τὰ ὄπλα καὶ τὰ ἐργαλεῖα εἶναι ἰδιοκτησία ὅλως ἀτομική, ὡς καὶ παρ' ἡμῖν. Ἐκεῖνο ὁμῶς ὅπερ ἐξηπάτησέ τινας τῶν περιηγητῶν εἶναι τοῦτο, ὅτι παρά τοῖς κυνηγετικοῖς λαοῖς πρὸ πάντων ὑπάρχει ἰδία τις ἰδιοκτησία, ἰδιοκτησία κοινωνική, οὕτως εἰπεῖν· παρ' αὐτοῖς ἡ χώρα δὲν ἀνήκει εἰς τὸ ἄτομον ἀλλ' εἰς ὅλην τὴν φυλὴν. Τοσοῦτον ὁμῶς ἀναγνωρίζουσι τὴν ἰδιοκτησίαν ταύτην, ὥστε ἡ ἐλαχίστη παραβίασις τῶν ὁρίων τῆς θήρας συνεπάγεται τὸν πόλεμον.

Κατηγοροῦσιν τινες τῶν φυλῶν ὅτι εἶναι ἐπιρρεπεῖς πρὸς τὴν κλοπὴν, ἰδίως δὲ τοὺς παρὰ τὸν κόλπον τῆς Γουινέας μαύρους καὶ τοὺς Πολυνησίους, οἵτινες κλέπτουσι καὶ αὐτοὺς τοὺς ἥλους τῶν πλοίων. Ἀλλὰ πρέπει νὰ ἐνθυμηθῶμεν ὅτι ὁ σίδηρος διὰ τοὺς λαοὺς τούτους εἶναι τὸ αὐτὸ ὡς δι' ἡμᾶς ὁ χρυσός· ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι ἔρχεται εἰς τοὺς λιμένας ἡμῶν πλοῖον περιτετυλιγμένον διὰ χρυσοῦ καὶ προσηλωμένον δι' ἀδαμάντων, οὐδέποτε βεβαίως θέλει ἐξέλθαι ἐκ τοῦ λιμένος ἄθικτον. Ἐκτός τούτου δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι παρὰ τοῖς μαύροις τῆς Γουινέας καὶ τοῖς Πολυνησίοις ὁ κλέπτων τὸν σύντροφον αὐτοῦ περιφρονεῖται καὶ τιμωρεῖται, ὡς καὶ παρ' ἡμῖν. Ἡ ἰδέα ἄρα τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν ὑπάρχει καὶ παρ' αὐτοῖς, ὡς καὶ παρ' ἡμῖν.

2. Τὸ σέβας πρὸς τὴν ζωὴν.—Πανταχοῦ ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἱερά· πανταχοῦ ὁ φονεὺς τιμωρεῖται. Ἀλλὰ πορ' ἡμῖν αἱ περιστάσεις ὀρίζουσι τὴν φύσιν τοῦ πράγματος. Οὐδεὶς θεωρεῖ ὡς δολοφόνον τὸν νομίμως μονομαχήσαντα· ὁ στρατιώτης ὁ διὰ τῆς χειρὸς του φονεύσας πολλοὺς ἐχθροὺς, ἀντὶ νὰ τιμωρηθῇ, ἀνταμείβεται. Παρὰ τοῖς ἀγρίοις οἱ τύποι εἶναι ἐτι ἐλαστικώτεροι· δι' αὐτοὺς ὁ ξένος θεωρεῖται ἀείποτε ἐχθρός· ἐκτός τούτου ἡ ἐκδίκησις εἶναι δι' αὐτὸν ἀρετὴ, καὶ ὅσάκις προκειται νὰ ἐκδικηθῇ τὸν φόνον, ὀλίγον μέλει αὐτῷ ἂν πρόσβάλῃ τὸν φονέα αὐτὸν ἢ ἄλλον· ἀρκεῖ νὰ κτυπήσῃ μέλος τῆς οἰκογενείας ἢ τῆς φυλῆς αὐτοῦ, καὶ εὐχαριστεῖ τὸ πάθος τῆς ἐκδικήσεως. Ταῦτα δὲ συνέβησαν πολλάκις μεταξὺ τῶν Εὐρωπαϊῶν περιηγητῶν καὶ τῶν Πολυνησίων. Οὗτοι δυσχεστεύμενοι ἕνεκα τῶν κακώσεων τῶν διαπραττομένων ὑπὸ τῶν Εὐρωπαϊῶν, καὶ ἀποτυγχάνοντες νὰ συλλάβωσι τοὺς ἀληθεῖς ἐνόχους, ἐστηνον ἐνέδρας εἰς τοὺς μετ' αὐτοὺς ἐρχομένους, καὶ ἐσφαζον τοὺς ἀθώους. Τοιοῦτος εἶναι ὁ ἠθικὸς αὐτῶν νόμος, ὃν ἡμεῖς θεωροῦμεν ἀποτρόπαιον· ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν τὸν ἡμέτερον μεσαιῶνα, καθ' ὃν ἐπολιτευόμεθα σχεδὸν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον.—Πλὴν προκειμένου περὶ τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὴν ζωὴν τῶν ἄλλων, ἡ λευκὴ φυλὴ πρέπει νὰ ἐρυθρίῃ. Πανταχοῦ δεσπόζει, ἀλλὰ καὶ πανταχοῦ ἐρημώσεις καὶ σφαγὰς κα-

ταλείπει ὀπισθεν αὐτῆς. Νομίζει τις ὅτι τὴν ὑπεροχὴν αὐτῆς μετεχειρίσθη, ἵνα ἐξοντώσῃ τὰς λοιπὰς φυλάς, καὶ βασιλεύσῃ ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτῶν.

3 Τὸ Σέβας πρὸς ἑαυτόν.—Προειπόντες περὶ τῆς παρ' ἡμῖν ὑπάρξεως τῶν κακιῶν ἃς προσάπτομεν εἰς τοὺς ἀγρίους λαοὺς, ἃς δεῖξωμεν ἤδη καὶ τὴν παρ' αὐτοῖς ὑπαρξίν τῶν ἀρετῶν ἐκείνων ὧν οἱ πεπολιτισμένοι λαοὶ οἰκαιοποιοῦνται τὸ μονοπώλιον.

Τὸ αἶσθημα τῆς τιμῆς καὶ ἡ αἰδῶ εἰσὶν ἀναντιρρήτως δύο τῶν εὐγενεστέρων καὶ λεπτοτέρων ἐνδείξεων τοῦ σεβασμοῦ ὃν ἕκαστος ὀφείλει εἰς ἑαυτόν. Τὰ αἰσθήματα ταῦτα εἰσὶ πολλάκις μεγάλως ἀνεπτυγμένα παρὰ τοῖς ἀγριωτάτοις λαοῖς.

Εἶναι πρόδηλον ὅτι αἱ ιδέαι τῆς αἰδοῦς ποικίλλουσιν ἀπὸ μιᾶς εἰς ἄλλην χώραν, οὐδὲ δύνανται νὰ ᾔναι αἱ αὐταὶ παρὰ τοῖς λαοῖς οὓς τὸ κλίμα βιάζει νὰ ᾔναι γυμνοί, καὶ παρ' ἐκείνοις οὓς ἀναγκάζει νὰ ἐνδύωνται· ἕνεκα τούτου λοιπὸν αἱ ιδέαι αὗται ποικίλλουσι μέγας. Ἐν τούτοις πλεῖστοι περιηγητὰὶ ἐκπλήττονται ἀπαντῶντες περισσοτέραν ἀληθῆ αἰδῶ παρὰ τοῖς γυμνοῖς ἀγρίοις, ἢ παρὰ τοῖς πεπολιτισμένοις καὶ καλῶς ἐνδυομένοις λαοῖς.

Ἡ τιμὴ εἶναι ἴσως τὸ μόνον αἶσθημα ὃπερ ἀναφαίνεται ὁμοιομόρφως. Οἱ ἀγριοὶ λαοὶ ἵνα ὑπακούσωσιν εἰς τὸ αἶσθημα τῆς τιμῆς, δὲν διστάζουσι ν' ἀψηφίσωσι καὶ νὰ ζητήσωσι μάλιστα τὸν θάνατον, δὲν διστάζουσι νὰ προκαλέσωσι τὰς βασάνους. Εἰς νέον τινὰ ἀρχηγὸν Κάφρον καταδικασθέντα εἰς θάνατον ἐχαρίσθη ἡ ζωὴ, ἐπὶ τῷ ὄρω ν' ἀφαιρέσωσιν ἀπ' αὐτοῦ τὸ πτερὸν τοῦ στρουθοκαμήλου, ὃπερ παρ' αὐτοῖς ἀντικαθιστᾷ τὰς ἐπωμίδας· ἀλλ' οὗτος ἐζήτησεν ὡς χάριν νὰ ῥιφθῇ εἰς τοὺς κροκοδείλους μᾶλλον ἢ νὰ ἀτιμασθῇ. Ὁ ἐρυθρόδερμος (le peau-rouge) συλλαμβανόμενος αἰχμάλωτος καταφρονεῖ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ σκόλοπος τοὺς ἐχθρούς του, καὶ προκαλεῖ αὐτοὺς ἂν δύνανται ν' ἀποσπάσωσιν ἀπ' αὐτοῦ τὸ ἐλάχιστον δεῖγμα ὀδύνης.

Ἡ παρ' ἡμῶν καλουμένη ἱπποτικὴ γενναιότης ὑπάρχει παρὰ τοῖς ἀγριωτάτοις λαοῖς. Δύο τοιαῦτα παραδείγματα θέλομεν ἀναφέρει. Δύο Ἴρλανδοὶ ἤρισάν ποτε πρὸς τινὰς αὐστραλιανούς, ὄντες ἀοπλοὶ· ἀλλ' οἱ ἀγριοὶ ἀντὶ νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς ὑπεροχῆς αὐτῶν ταύτης προσήνεγκαν ὅπλα εἰς τοὺς Ἴρλανδοὺς ἵνα ὑπερασπισθῶσιν ἑαυτούς. Ἐπὶ τοῦ Γαλλικοῦ πολέμου κατὰ τῆς Τάλτης, ἐνῶ ὁ ναύαρχος Βρυάτ (Bruiat) ὁ διοικῶν τοὺς Γάλλους ἐλούετό ποτε εἰς ποταμὸν τῆς νήσου, ἀρχηγὸς τις τῶν ἐχθρῶν ὠπλισμένος ἦτο κεκρυμμένος ὀλίγα βήματα μακρὰν. Ἀφοῦ δ' ἐκλείσθη ἡ εἰρήνη, ὁ ἀρχηγὸς οὗτος ἦλθε παρὰ τῷ ναυάρχῳ, καὶ ἀπέδειξεν αὐτῷ ὅτι ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἦτο εἰς χεῖράς του ἐπὶ δύο περίπου ὥρας. — «Διατὶ δὲν με προσέβαλες;» ἠρώτησεν ὁ ναύαρχος. — «Διότι ἤθελον ἀτιμασθῇ ἀπέναντι τῶν ὁμοεθνῶν μου, ἀπεκρίθη ὁ ἰθαγενῆς, ἂν ἐξ ἐνέδρας ἐφόνευον ἀρχηγὸν ὡς σέ.»

Οὕτω φέρονται πολλάκις οἱ λαοὶ οὓς ὀνομάζομεν ἀγρίους. Ἡμεῖς ἄρὰ γε ἠθέλομεν πράξῃ καλλίτερον ἐν τοιαύτῃ περιστάσει;

Πρέπει ὅθεν νὰ εἰπώμεν πρὸς τιμὴν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ὅτι ἡ ἠθικὴ

ὑπὸ τὴν σπουδαιότεραν καὶ λεπτοτέραν αὐτῆς ἐννοίαν ὑπάρχει παρ' αὐτῷ.
Ἄρα ὁ ἄνθρωπος εἶναι ζῶον ἠθικόν.

2. Θρησκεία.—Μεταβαίνοντες ἤδη εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος τοῦ ἀνθρώπου δὲν θέλομεν ὁμιλήσει οὔτε ὡς φιλόσοφοι οὔτε ὡς θεολόγοι, ἀλλὰ πιστοὶ εἰς τὸ πρόγραμμα ἡμῶν, θέλομεν ἐξετάσει τὸ αἶσθημα τοῦτο ὡς φυσιοδίφαι, παραλείποντες πᾶσαι δογματικὴν ἢ θεολογικὴν συζήτησιν.

Αἱ ἐνδείξεις τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ ἀπαντῶνται πανταχοῦ. Πάντες οἱ λαοὶ πιστεύουσιν εἰς ὄντα ἀνώτερα τοῦ ἀνθρώπου καὶ δυνάμενα νὰ ἔχωσι καλὴν ἢ κακὴν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς τύχης αὐτοῦ· πανταχοῦ πιστεύουσιν εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν τὴν διαδεχομένην τὴν παροῦσαν. Αἱ δοξασίαι αὗται εἰσιν ἡ βάσις πάσης θρησκείας, καὶ ὁ παραδεχόμενος αὐτάς ἔχει θρησκείαν. Δυνάμεθα ἄρα νὰ εἰπώμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὄν θρησκευτικόν.

Συγγραφεῖς τινες ὑποστηρίζουσιν ὅτι ὑπάρχουσι λαοὶ ἄθεοι, ἰδίως δὲ ἀναφέρουσι τοὺς Αὐστραλιανούς, τοὺς Βεχουάνας (Béchuanas), τοὺς Βόσχισμεν (Boschismen). Ἡ γνώμη αὕτη εἶναι πάντῃ ἐσφαλμένη. Τρεῖς αἰτίαι συνάτειναν κυρίως εἰς τὸ νὰ παραγνωρίσωσι τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα ὑποδεεστέρων τινῶν λαῶν.

Ἡ πρώτη εἶναι αἱ δοξασίαι ἱεραποστόλων περιηγητῶν ἐχόντων ὑπέρμετρα θρησκευτικὸν ζῆλον καὶ νοῦν ὀλίγον ἀνεπτυγμένον, οἵτινες εὐκόλως δὲν παραδέχονται ὡς ἀληθῆ θρησκείαν θρησκευτάματα τοσοῦτον διαφέροντα ἀπὸ τῆς ἰδικῆς των. Συχνάκις θεωροῦσιν αὐτὰ ὡς ἔργα τοῦ διαδόλου· παραλείπουσιν ὅθεν αὐτὰ ἢ δὲν φροντίζουν νὰ τὰ ἐξετάσωσι, καὶ περιγράφουσιν ὡς ἄθεους λαοὺς ἔχοντας τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα.

Πρὸς τούτοις ἡ ἄγνοια τῆς γλώσσης ὑπῆρξε πολλάκις αἰτία νὰ θεωρήσωσι λαοὺς τινὰς ὡς ἄθεους. Περιηγητῆς τις ἀπαντᾷ ἀγρίαν φυλὴν, πρὸς ἣν ἀποτείνει, ὅπως δυνήθῃ καὶ μάλιστα διὰ νευμάτων, ἐρωτήσεις περὶ τῆς ψυχῆς· οἱ ἰθαγενεῖς μὴ ἐννοοῦντες αὐτὸν ἀποκρίνονται πολλάκις δι' ἀρνητικοῦ νεύματος, καὶ ἐκ τούτου ὁ περιηγητῆς συμπεραίνει ὅτι οὔτε εἰς τὸν Θεὸν πιστεύουσιν, οὔτε εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν.

Ἐπὶ πᾶσι δὲ ἡ κυριώτερα αἰτία τῆς δοξασίας ταύτης εἶναι ἡ καταφρόνησις τοῦ Εὐρωπαϊοῦ πρὸς τοὺς ἀγρίους λαοὺς. Ἐν γένει ὁ Εὐρωπαῖος ὑπερήφανος διὰ τὰς γνώσεις καὶ τὴν ὑπεροχὴν αὐτοῦ, θεωρεῖ ἐκ προτέρου τοὺς λαοὺς τούτους ἀνεπιδέκτους ὑψηλοτέρων γνώσεων. Δὲν φροντίζει νὰ ἐξετάσῃ ὅ,τι φρονεῖ ἀδύνατον νὰ ὑπάρχῃ, δι' ὃ ἐκ φαινομένης τινὸς αἰτίας συμπεραίνει ὅτι αἱ ὑποδεέστεραι φυλαὶ εἶναι ἀνίκανοι νὰ εὐφρανθῶσιν εἰς τὴν γνῶσιν τῆς θεότητος καὶ τῆς μελλούσης ζωῆς. Εὐτυχῶς ὁμῶς ὑπάρχουσιν ἱεραπόστολοι ἀνεξίθρησκαὶ σπουδάσαντες τὰς φυλάς ταύτας ἐκ τοῦ πλησίον, καὶ λοῖκοι θεωρήσαντες ὡς ἀδελφούς τοὺς ὑποδεεστέρους τούτους λαοὺς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἐκ τῶν εἰδήσεων τῶν καρτερικῶν καὶ περωτισμένων τούτων ἀνδρῶν γινώσκομεν σήμερον ὅτι οἱ Αὐστραλιανοὶ οὐδ' ἐθεώρουν οὐδεμίαν γνῶσιν περὶ θεότητος ἔχοντας, ἔχουσιν ὀλοκλή-

ρον μυθολογίαν καὶ θρησκευτικὰς ιδέας ἀναπολούσας συχνάκις τὰς προλήψεις αὐτῶν τῶν Εὐρωπαίων. Γινώσκουμεν πρὸς τούτοις ὅτι οἱ Βεχουά-
ναι ἀποθεοῦσι τοὺς μεγάλους αὐτῶν ἄνδρας, καὶ δέονται πρὸς αὐτούς.
Ἀξιομνημόνευτοί εἰσι μάλιστα αἱ περὶ θεότητος ιδέαι τῶν Βόσχισμεν
θεωροῦσαι τὸν Θεὸν ὡς μέγαν ἀρχηγὸν διαμένοντα ἐν οὐρανοῖς, καὶ λέ-
γουσι περὶ αὐτοῦ: « Δὲν βλέπομεν τὸν Θεὸν διὰ τῶν ὀφθαλμῶν, ἀλλ' αἰσ-
θανόμεθα αὐτὸν διὰ τῆς καρδίας ». Ἡ φράσις αὕτη ἦν κατὰ λέξιν ἀναγρά-
φομεν, μνημονεύεται ὑπὸ τῶν περιηγητῶν οἵτινες συνέζησαν μετὰ τῶν λαῶν
τούτων, καὶ ἀποδεικνύει ὅτι ἐνίοτε παρὰ τοῖς κατωτάτοις λαοῖς, ἀπαντῶνται
ὑψηλαὶ θρησκευτικαὶ γνώσεις μεταξὺ τῶν παραδοξοτάτων προλήψεων. Τοιοῦτοι
εἶναι οἱ μαῦροι τῆς Γουϊνέας· πάντες οἱ περιηγηταὶ μνημονεύουσι τῶν πα-
ραλόγων δοξασιῶν τῆς εἰδωλολατρείας αὐτῶν· ἀναφέρουσιν ὅτι οἱ λαοὶ οὗτοι
προσκυνοῦσιν ὄφεις, δένδρα, τεμάχια ξύλου, ὄστον κτλ. περικεκαλυμμένα ἐπι-
μελῶς, ἐφ' ὧν οἱ ἱερεῖς αὐτῶν ἐτέλεσαν θρησκευτικὴν τινα τελετήν. Ὅσοι ἀνε-
ζήτησαν τὴν σημασίαν τῶν παραδόξων τούτων λατρειῶν ἀνεκάλυψαν ιδέας
θρησκευτικὰς πολλῶ ἀνωτέρας τῶν φαινομένων· ἦτοι τὴν δοξασίαν περὶ
ὑπάρξεως θεοτήτων διαφόρων τάξεων ὑπαρχουσῶν ἐν οὐρανοῖς, καὶ ὑπο-
τασσομένων εἰς ἓνα καὶ μόνον ἀνώτατον δημιουργὸν καὶ πλάστην τοῦ
παντός. Οἱ δ' ἔτι βαθύτερον σπουδάσαντες αὐτούς, ὡς ὁ Δαβεζάκ (D'Avezac)
ἀνεκάλυψαν προσευχὰς ὁμοίας πρὸς τὰς τῶν Εὐρωπαίων. Ταῦτα πάντα
διδάσκουσιν ἡμᾶς ὅτι παρὰ τοῖς Αἰθίοφιν, ὡς καὶ παρ' ἡμῖν, πρέπει νὰ
διακρίνωμεν τὴν θρησκείαν ἀπὸ τῶν προλήψεων.

Ἐκ τῆς γενικῆς ταύτης μελέτης βλέπομεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι πε-
ρίληψις τῆς πλάσεως. Ἀπαντῶμεν ἐν αὐτῷ φαινόμενα ὅμοια πρὸς τὰ τῶν
ὀρυκτῶν καὶ τῶν φυτῶν· πᾶσαι ἄρα αἱ δυνάμεις αἱ ἐνεργοῦσαι ἐν τοῖς ὀρυ-
κτοῖς καὶ τοῖς φυτοῖς, ὑπάρχουσι καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. Σωματικῶς ὑπὸ
ἀνατομικὴν καὶ φυσιολογικὴν ἔποψιν, ὁ ἄνθρωπος οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ζῶον
καὶ ἐπομένως πᾶσαι αἱ ζωϊκαὶ δυνάμεις ἐνεργοῦσιν ἐν αὐτῷ. Ἀλλ' ὁ ἄν-
θρωπος δὲν ἀπέκτησε διὰ τοῦ σώματος τὴν ὑπεροχὴν αὐτοῦ ἐπὶ πάσης τῆς
ἀνοργάνου καὶ ὀργανικῆς φύσεως, ἀλλὰ διὰ τοῦ νοῦς αὐτοῦ, ὅστις καίτοι
ὅμοιος, εἶναι ὅμως ἀσυγκρίτῳ λόγῳ ἀνώτερος τοῦ τῶν ζώων.

Ἐπὶ πᾶσιν ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἰδιαιτέρας ἰδιότητες καὶ αἰσθητικὰς δυνάμεις
ἀποκλειστικὰς δι' αὐτόν, τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν θρησκευτικὴν· αἱ δὲ ἀποκλει-
στικαὶ αὗται δυνάμεις συμπληροῦσι θαυμασίως τὸ ἐξαιρετικὸν τοῦτο ὄν.
Αὗται ἐξευγενίζουσι καὶ δικαιολογοῦσι τὸ ἀδιαφιλονείκητον κράτος αὐτοῦ
ἐπὶ τῆς γῆς, διότι ἐκτὸς τοῦ αἰσθήματος τῆς ἰσχύος ἐμπνέουσιν αὐτῷ
τὴν γνῶσιν τοῦ χρέους καὶ τῆς εὐθύνης.—Τοιαύτην ιδέαν λαμβάνομεν περὶ
τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν σπουδάσωμεν αὐτόν ὡς φυσιοδίφαι.